

УДК 355.233.2:2(497.11)"1914/1918"
94(100)"1914/1918"

COBISS.SR-ID 282339852

пуковник др Миљан Милкић, виши научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања
e-mail: miljan.milkic@mod.gov.rs

ВОЈНИ СВЕШТЕНИЦИ СРПСКЕ ВОЈСКЕ У ВЕЛИКОМ РАТУ (1914–1918)

АПСТРАКТ: Чланак представља анализу учешћа војних свештеника српске војске у Првом светском рату. Аутор указује на специфичне проблеме са којима су војни свештеници били суочени у Првом светском рату, а посебну пажњу посветио је анализи дешавања на Солунском фронту. Рад је писан на основу необјављене архивске грађе црквене провенијенције, објављених нормативних прописа и објављене литературе на српском језику.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српска војска, војни свештеници, верска служба, Први светски рат, Солунски фронт.

Војни свештеници уведени су у састав српске војске 10. јуна 1839. усвајањем *Устроениа гарнизоне воиске*. Када је 12. новембра исте године донет први војни закон, регулисан је и начин обављања верске службе у српској војсци.¹ Формацијска места војних свештеника мењана су током развоја организације српске војске. На основу *Устроениа гарнизона војинства* од 22. јануара 1845. и *Зако-*

¹ Миљан Милкић, „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије“, *Војноисторијски гласник*, бр. 1–2 (2007), 7–20.

на о устројству военог штаба стајаће војске од 6. новембра 1862. године, у оквиру штаба био је постављен и један штапски свештеник. *Устројством целокупне војске* од 24. фебруара (по старом календару) 1876. одређен је састав команди у случају рата. Главна команда имала је војног владику, а дивизијска и бригадна команда по једног свештеника. На основу реформаторског *Закона о устројству војске* од 5. јануара 1883. уведен је војни прота који је вршио свештеничке обреде у престоници. У другим гарнизонима ангажовани су локални свештеници који су у војну службу позивани по обавези према прописаном саставу и формацији појединих јединица. Свака јединица је на основу састава и формације састављала списак свештеника који су имали обавезу да се јављају на војну дужност. На основу формације од 12. фебруара 1883. и формирања пет дивизија I позива, пет дивизија II позива и 60 батаљона III позива, у штабу команде целокупне војске и штабу дивизијске команде, постављен је по један војни прота. У штабовима пукова распоређен је по један војни свештеник, док је у јединицама II позива предвиђен по један војни свештеник у штабу пешадијске пуковске команде, штабу коњичког дивизиона и штабу артиљеријског пука. *Формацијом војске* од 12. фебруара 1899. у штабу дивизијске команде редовне војске предвиђен је војни прота, док је у штабу пешадијског пука редовне војске у мобилном и ратном стању, затим у штабу пољског артиљеријског пука редовне војске, штабу коњичке дивизије редовне војске у мобилном и ратном стању, штабу брдског артиљеријског пука редовне војске у мобилном и ратном стању, био постављен по један резервни војни свештеник. У штабу пешадијског пука народне војске I позива и штабу пешадијског пука II позива народне војске био је по један свештеник обвезник. На основу *Закона о устројству војске* од 9. фебруара 1901. за вршење вероисповедних обреда у војсци постојали су стални, хонорарни и почасни војни свештеници. Категорији сталних војних свештеника припадале су војне проте, који су имали једну класу која је одговарала чину мајора, затим војни свештеници, подељени на две класе које су одговарале чину капетана прве класе, односно капетана друге класе, и војни ђакони, такође подељени на две класе. Сталне војне свештенике постављао је краљ својим указом, а место службовања одређивао им је министар војни својом наредбом. *Изменама и допунама Закона о устројству војске* од 13. априла 1904. укинуте су свештеничка струка и положај стал-

208

ног војног свештеника. Смањивање финансијских издатака за војску била је основна одлика овог закона, а на удару се нашла и војно-свештеничка струка. Током скупштинске расправе министар војни Радомир Путник је на критику посланика одговорио да је усвојено да се ангажују хонорарни свештеници уместо „војних прота и свештеника, који имају велике плате”.² Негативне последице овог закона посебно су дошле до изражаја у Првом светском рату, пре свега због непостојања довољног броја војних свештеника обучених за војне дужности, као и непостојања јасних критеријума за селекцију приликом њиховог пријема.³

У балканским ратовима и током Првог светског рата одговорност за рад свих војних свештеника у српској војсци имао је референт за вероисповедне послове. Његово формацијско место било је у Ађутантском одсеку Општевојног одељења Министарства војног. Мишљење референта за вероисповедне послове било је пресудно у вези са постављењима и променом распореда војних свештеника. Приликом постављења свештеника на војну дужност или његове прекоманде, иницијатива је долазила од команданта јединице или начелника установе, а коначну одлуку доносио је референт за вероисповедне послове који је имао увид у делатност и личне способности сваког свештеника на војној дужности. Начелну сагласност за постављење давао је и српски митрополит Димитрије, посебно током 1914. и 1915. године, док за период од 1916. до 1918. постоји свега неколико документованих случајева да је његова сагласност уопште и тражена.⁴ Приликом постављења свештеника у српским војним болницама током Првог светског рата било је пресудно мишљење начелника Санитетског одељења Врховне команде, док је за постављење српских свештеника у савезничким болницама на Солунском фронту била потребна сагласност команданта Источне војске.

² Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 25.

³ Миљан Милкић, „Социјални статус војних свештеника српске војске 1839–1918“, *Историјски часопис*, књ. LXVI (2017), 321–340.

⁴ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 425.

Војни свештеници који су по распореду учествовали у балканским ратовима остали су у истим јединицама и када је почео Први светски рат. Министар војни је решењем од 12. октобра 1915. извршио нову попуну јединица војним свештеницима. Министарство војно је 13. октобра 1915. упутило Врховној команди списак са новим распоредом војних свештеника, уз напомену да новопостављене свештенике треба одмах упутити на дужност, а досадашње одмах разрешити од војне дужности. Од 404.020 војника, колико је српска војска имала на дан почетка непријатељске офанзиве 6. октобра 1915, била су 92 свештеника. Након реорганизације српске војске на Крфу дошло је до потребе за новим распоредом свештеника. На основу *Уредбе о распореду војних свештеника* од 27. марта 1916, у јединицама су распоређена 62 војна свештеника. У наредном периоду свештеници су по потреби службе распоређивани и у друге јединице.

Поред православних војних свештеника, у српској војсци у Првом светском рату била су и двојица војних имама и један војни рабин.⁵ Мехмед Хашимић, имам из Шапца, био је од почетка Првог светског рата до октобра 1915. у 6. пешадијском пуку II позива, затим у Мухамеданском батаљону Дринске дивизије II позива, у Штабу Дринске дивизије до доласка на Крф када је поново враћен у 6. пешадијски пук. Остао је војни имам 2. пешадијског пука Дринске дивизије све до 20. маја 1919. године. Имам Абдул Баки био је 1917. и 1918. године војни имам у Команди места Солун. Наредбом начелника Штаба Врховне команде од 27. децембра 1916. године Шалом Русо постављен је за првог војног рабина. Ради задовољења верских потреба војника римокатоличке вере у српској војсци савезничка команда је 21. септембра 1918. наредила да римокатолички свештеници на служби у француским јединицама пружају духовну потпору српским војницима.⁶

⁵ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 169-198. Miljan Milkić, „From Ottoman Vassals to Serbian Soldiers: Muslim Population in Serbian Army 1914–1915”, In: *The Great War in 1915*, Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Eds. (Belgrade: Heeresgeschichtliches Museum/Militärhistorisches Institut, Strategic Research Institute, 2017), 315–324.

⁶ Миљан Милкић, „Стварање мултиконфесионалне војске. Добровољци римокатолици и протестанти у српској војсци на Солунском фронту”, у: *Добровољци*

На основу до сада објављених радова и доступних докумената, у Првом светском рату, од 28. јула 1914. до 11. новембра 1918, у српској војсци била су 234 војна свештеника, од чега су двојица војних имама и један војни рабин, као и двојица војних ђакона.⁷ Наведени подаци говоре о укупном броју свештеника који су били ангажовани на одређеним дужностима у различитим периодима. У тај број није увршћен јеромонах Виктор Љубичић, који је постављен за војног свештеника српске војске када је рат званично био завршен, 10. децембра 1918. године.

Током Првог светског рата војни свештеници српске војске наставили су да обављају дужности које су им у случају рата биле прописане још 9. јуна 1876. у *Пропису о дужностима војних свештеника при Врховној команди, команди дивизија и команди бригада*.⁸ На основу овог прописа војни владица, односно главни војни свештеник, имао је задатак да усмерава и контролише активности свих војних свештеника у српској војсци. Задатак војних свештеника био је да читају молитве, охрабрују војнике и причешћују оне који су на самрти. Дужности и права војног свештеника при дивизији била су у кругу дивизије иста као и војног владице у целој војсци. Свештеник је у договору са командантом дивизије одређивао дане и начин одржавања церемонија као што су слављење народних празника, слављење добивених битака, давање парастоса погинулим војницима и друге сличне прилике. Војни свештеници при бригадама имали су дужност да на маршу искористе сваку прилику да изнемогле и клонуле војнике подстакну да поднесу напор, да у условима логорског живота охрабрују људе како би подносили немаштину и друге тешкоће, да пре борбе укажу војницима да ће с вером у Бога побе-

у *Великом рату 1914–1918*, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић (Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018), 193–209.

⁷ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016). Радмила Радић, *Војислав Јанић (1890–1944) – свештеник и политичар: поглед кроз аналитички прозор* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2018).

⁸ Миљан Милкић, „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије”, *Војноисторијски гласник*, бр. 1–2 (2007), 7–20.

дити, а у боју да се налазе код превијалишта како би рањеницима пружали духовну утеху и причешћивали војнике који су на самрти.

Дужност на којој су војни свештеници били највише ангажовани била је рад у српским и савезничким војним болницама. Они су обилазили рањенике, помагали око писања писама, тешили у тешким тренуцима. Дужности војних свештеника у болницама наведене су у члану 10. *Правила за војне болнице, са изменама и допунама*, које је штампано у Бизерти 1918. године и којим је замењено *Правило за војне болнице* од 27. јула 1884. године. Војни свештеник био је дужан да долази у болницу по жељи болесника. Болеснике је причешћивао, над умрлима вршио опело, а по потреби је вршио водоосвећење у болници. Војни свештеник имао је право да врши контролу с циљем да у болницама све буде уређено према верским правилима. Према овом правилу, свака болесничка соба морала је да има кадионицу и свећу. Рањени и болесни српски војници били су смештени у британским, француским и руским војним болницама у којима је био распоређен по један српски војни свештеник.⁹ Служење парастоса, четрдесетодневог и годишњег, погинулим и умрлим војницима било је предвиђено *Правилима службе* и било је део дужности које су обављали војни свештеници.¹⁰

Рањени и болесни српски војници били су смештени у британским, француским и руским војним болницама у којима је био распоређен по један српски војни свештеник.¹¹ На основу доступних података, српских војних свештеника било је у 27 савезничких болница: француској 1. резервној болници у Седесу, 7. француској привременој болници, 3. француској болници на Зејтинлику, француској болници у Самли, 1. британско-српској болници у Водену, 2. британско-српској болници у Соровићу, 33. британској војној болници у Соровићу, 36. британској болници у Вертекопу (данас Скидра), 37. британској војној болници у Вертекопу, 38. британској болници у Микри, 41. британској болници у Шамли, Болница шкотских жена у

⁹ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 75–78.

¹⁰ *Правила службе*, I део, Београд 1913, члан 520.

¹¹ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 75.

Солуну, болници у Карабуруну, болници Друге руске дивизије, Руској пољској болници у Верији, британској болници Говино, Резервној војној болници бр. 3 у Микри, француској болници у замку Ахилеон (недалеко од града Крфа), британско-српској болници у Светом Стефану на Крфу, болници у Мораитики, болници у Ници, болници у Тулону, болницама у Кап Матифу, у Алжиру, болници у Бону, Алжир, болници у Бизерти, болници у Тунису, болници у Сиди Абдалаху.

Санитетско одељење Врховне команде било је надлежно, а и по свом позиву упућено у решавање распореда војних свештеника по болницама. Начелник Санитетског одељења предложио је 13. априла 1916. начелнику Ађутантског одељења да се изврши промена у распореду од 27. марта којим су одређена по три војна свештеника за болнице на острвима Видо и Лазарет.¹² Указао је да постоје и болнице у Говину, Мораитики и Ахилеону у којима није било српских војних свештеника. предложио је свештенике Јевстатија Караматијевића¹³ и Димитрија Поповића¹⁴ у болници на острву Видо, Драгољуба А. Поповића¹⁵ за болницу на Лазарету, Милију Ристића¹⁶

¹² Исто.

¹³ Протонамесник Среза нововарошког. Учесник балканских ратова. Поста- вљен је 27. марта 1916. године за војног свештеника у болници на острву Видо. На предлог командира Резервне болничке чете од 28. априла 1916. упућен је на Крф на дужност у Резервној болничкој чети и у британско-српској болници, францу- ско-српској болници и Реконвалесцентском логору. На лични захтев 23. септем- бра 1916. постављен је за војног свештеника 17. пешадијског пука. Након ове дужности постављен је за војног свештеника 4. пешадијског пука Дринске дивизије. Војне дужности разрешен је 27. децембра 1918. године. Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 305.

¹⁴ Свештеник мокрињски, Округ пиротски. На основу решења од 12. октобра 1915. постављен је за војног свештеника у 3. пешадијском пуку Моравске дивизије I позива. На основу распореда од 27. марта 1916. постављен је за војног свештени- ка у болници на острву Видо. Наредбом од 17. јуна 1916. постављен за војног све- штеника у Команди места Крф. Решењем од 23. септембра 1916. распоређен је на службу у Брегалничкој дивизијској области. Миљан Милкић, *Верска служба у срп- ској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 363–364.

¹⁵ На почетку рата војни свештеник у 9. пешадијском пуку II позива. Од 27. марта 1916. свештеник у болници на Лазарету. Решењем од 13. априла 1916. одре- ђен је за свештеника 4. коњичког пука. Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 364.

¹⁶ Протојереј. Рођен у Горњој Каменици код Књажевца. Дивизијски прота у штабу Тимочке дивизије II позива. На основу распореда од 27. марта 1916. поста- вљен за војног свештеника у болници на острву Видо, од 17. априла 1916. свеште-

за болницу Говино, Христивоја Јовановића¹⁷ у Мораитики и Нићифора Јанковића¹⁸ у Ахилеону. На основу овог предлога министар војни је 17. априла потписао решење којим је у болници Говино постављен свештеник Владимир Јеремић, духовна брига о српским рањеницима у Мораитики поверена је свештенику Лазару Матијевићу, док је војни прота Милија Ристић преузео старање о рањеницима у болници у Ахилеону. У вези са постављењима војних свештеника карактеристична су два примера. Свештеник Христивој Јовановић обратио се 8. априла 1916. команданту 18. пешадијског пука и објаснио да пук представља његову другу кућу, образложио да на дужности на Лазарету није неопходан и замолио да остане у пуку. Командант пука и командант 2. пешадијске бригаде Дунавске дивизије сматрали су да је молба свештеника Јовановића оправдана и његов трогодишњи рад у пуку оценили као изузетно добар. На основу доступне грађе није познато под којим је околностима Христивоје Јовановић решењем министра војног од 13. априла 1916. одређен за свештеника 2. коњичког пука. Иако је било наређено да напусти свој дотадашњи пук, даља дешавања довела су до тога да је он ипак остао на својој дужности. Наиме, због тога што је свештеник Бошко Аћимовић, који је према распореду од 27. марта био одређен за свештеника 18. пешадијског пука I позива, у међувремену упућен на другу дужност, свештеник Христивоје Јовановић остао је на дужности војног свештеника 18. пешадијског пука I позива. Други пример

ник у савезничку болницу у Ахилеону. Разрешен је војне дужности 27. децембра 1918. године. Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 390–391.

¹⁷ Свештеник из Костолца. Војни свештеник 18. пешадијског пука Дунавске дивизије од 19. фебруара 1913. године. На основу распореда од 27. марта 1916. постављен за војног свештеника у болници на острву Лазарет. Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 299–300.

¹⁸ Свештеник из Срема. Решењем министра војног од 18. маја 1915. постављен је за свештеника у штабу Шумадијске дивизије I позива. На основу списка свештеника Шумадијске дивизије од 2. марта 1916. био је у Болничкој чети Шумадијске дивизије I позива. Према распореду од 27. марта 1916. постављен је за војног свештеника у болници на острву Лазарет. Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016), 292–293.

јесте случај свештеника Нићифора Јанковића који се 12. априла 1916. обратио командиру Шумадијске болничке чете и навео разлоге због којих је сматрао да треба да остане на дотадашњој дужности или да буде постављен у неку јединицу Шумадијске или Тимочке дивизије. Као први разлог навео је чињеницу да се у болници на Лазарету налазе болесници који болују од заразних болести, због чега би њему било забрањено да шаље и прима пошиљке, као и да напушта болницу, а тиме би му био онемогућен контакт са сином који у Француској похађа трећи разред гимназије. Додао је и то да би постављењем на ову дужност био уклоњен из оперативне војске и раздвојен од војника Шумадијске дивизије са којима је делио добро и зло. Такође је сугерисао да дужност на Лазарету могу да обављају монаси који су постављени за војне свештенике и поименично их навео (Вићентије Јовић, Јанићије Димитријевић, Севастијан и Платон), „који овде никакве фамилије немају, а ја поред детета у Француској и два код куће, имам овде рођеног брата у Тимочкој дивизији и око педесет блиских рођака”.¹⁹ Сматрао је да би новопостављени прота Шумадијске дивизије имао више времена да се посвети организовању недељних и празничних служби у свим јединицама, док би он могао да буде свештеник само и болничкој чети. Као пети разлог навео је да је сазнао да управа болнице на Лазарету не жели да прими три свештеника, већ двојицу или једног. Командир болничке чете и командант Шумадијске дивизије подржали су останак свештеника Јанковића на старој дужности. На крају није отишао на дужност у болници, већ је решењем министра војног од 13. априла 1916. одређен за свештеника 3. коњичког пука.

Још један свештеник који је био на дужност у савезничкој војној болници био је Светозар Ивошевић.²⁰ Он је 14. јуна 1917. примио дужност војног свештеника 2. британско-српске војне болнице. У српску војску ступио је 2. октобра 1915. као свештеник 5. прекобројног пешадијског пука Шумадијске дивизије I позива. Са својим пуком стигао је на Крф 20. фебруара 1916, где је на основу распоре-

¹⁹ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 293.

²⁰ Свештеник из села Белосавци, *Срез јасенички, Округ крагујевачки*. Миљан Милкић, „Ратни пут војног свештеника. Светозар Ивошевић у Првом светском рату”, *Мешовита грађа*, књ. XXXVIII (2017), 129–151.

да војних свештеника од 27. марта 1916. постављен за војног свештеника 12. пешадијског пука Шумадијске дивизије. Са Крфа је 11. маја 1916. кренуо на Солунски фронт. Као војни свештеник на Солунском фронту Ивошевић је служио литургију у локалним црквама (у Костурјану и Бахову) и служио опело погинулим војницима на положајима (на положају Соко, Милетина коса, на Ветернику, на Флоки). Ивошевић је 30. новембра на положају на Флоки планирао да изврши опело шесторици војника, али је због непријатељских напада морао да сачека ноћ да би их опојао. О специфичностима свештеничких дужности у рату сликовито говори и активности које је Ивошевић имао на Божић 1917. године. На Бадњи дан служио је парастос на гробљу пуковског завојишта на положају на Нице планини. На Божић је у свом шатору отпевао Божићни тропар, помолио се Богу, окадио, прочитао молитву и јектенију. Ову службу обавио је и у амбуланти код болесника и у земуницама. Свима у пуку честићао је Божић уз неколико утешних речи. На задушнице 17. фебруара свештеник Ивошевић одржао је парастос на гробљу пуковског превијалишта, како је навео у свом *Дневнику*, „да би олакшао души и својој и војника”.²¹ Светозар Ивошевић је као свештеник у 2. британско-српској болници у Соровићу, поред честих опела и недељне свете литургије, сваког дана обилазио болеснике, пружао им „свештеничку утеху у болу”, а тежим болесницима је читао молитве и вршио свету тајну исповести.²²

Након предлога начелника Санитетског одељења да се у руску пољску болницу у Верији упути један православни војни свештеник српске војске, на ову дужност је 11. септембра 1916. одређен јеромонах Митрофан Иванчевић. Свештеник Љубомир Поповић је, након дужности у британском логору, одређен 31. октобра 1916. за свештеника у Сересу. Министар војни је 12. септембра 1916. одредио Богомира Петровића за војног свештеника при болницама у Ници, Тулону и околини где је било српских официра и војника. Петровић је до распоређивања на ову дужност био војни свештеник 15. пешадијског пука. На предлог начелника Санитетског одељења

²¹ Миљан Милкић, „Ратни пут војног свештеника. Светозар Ивошевић у Првом светском рату”, *Мешовита грађа*, књ. XXXVIII (2017), 129–151.

²² Историјски архив у Крагујевцу, Дневник војног свештеника Светозара Ивошевића.

Врховне команде, први војни свештеници у 1. британско-српску болницу у Водену и 2. британско-српску болницу у Соровићу, у којој су се налазили искључиво српски војници на лечењу, постављени су средином новембра 1916. године. У болници у Водени постављен је војни свештеник Гаврило Купусинац, игуман манастира Светог Романа, а за болницу у Соровићу, јеромонах Теодосије Тошић, старешина Миљковог манастира. Српска Врховна команда је 18. јануара 1917. на предлог пуковника др Романа Сондермајера, начелника Санитетског одељења Врховне команде, одредила свештеника Трајка Поповића за војног свештеника у 33. британску војну болницу у Соровићу.

Крајем марта 1917. године из Министарства војног наређено је српским војним аташеима у Паризу и Лондону да све нераспоређене свештенике упуте у Врховну команду у Солуну како би били распоређени у болницама.²³ Војни аташе у Паризу пуковник Душан Стефановић наредио је 12. маја 1917. године Главном комесару српских избеглица у Паризу да се сви монаси упуте у Солун.

Врховна команда српске војске је 15. септембра 1917. добила мишљење Општег одељења Министарства војног и мишљење референта за вероисповедне послове о душевном стању рањених српских официра који се налазе у француским и британским војним болницама, уз образложење да им је потребно духовно старање.²⁴ Министар војни је тада покренуо иницијативу да се прикупе информације о свим српским свештеницима који се налазе нераспоређени у Команди нераспоређених официра у Микри, како би били ангажовани на духовном збрињавању српских рањеника и болесника у савезничким болницама. Министар је најавио да ће у договору са командантом савезничких трупа испитати могућност упућивања српских војних свештеника. Сагласност за упућивање српских свештеника у савезничке болнице дао је инспектор Санитета Источне војске генерал Риот (Ruotte), који је требало и да изврши одабир свештеника. Команди нераспоређених официра у Микри упућено је 1.

²³ Миљан Милкић, „Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918”, *Историјски записи*, 3–4 (2012), 85–97.

²⁴ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 78.

октобра 1917. наређење да пошаље списак свих нераспоређених свештеника. Након што је Министарство војно добило сагласност Команданта савезничких трупа, врховни командант српске војске престолонаследник Александар Карађорђевић наредио је 6. децембра 1917. да се свештеници из Команде нераспоређених официра у Микри распореде у француским и британским војним болницама. Свештеници Милован Митић и Милан Панић одређени су у 7. француску привремену болницу; свештеници Трајко Арсић и Славко Павловић у болницу у Сересу; за болницу у Самли одређен је свештеник Димитрије Милојковић и за болницу у Карабуруну свештеник Станоје Секулић. Поред редовних свештеничких дужности, њихов задатак био је да рањеницима помажу око писања писама и често их обилазе.

Српских војних свештеника било је и у савезничким земљама.²⁵ Војни свештеник Најден Ђокић дошао је на службу у Марсељ септембра 1916. године. За новог војног свештеника у Марсељу 22. јула 1918. постављен је свештеник Коста Протић. Министарство војно обратило се новембра 1916. војном делегату у Паризу са питањем да ли има довољно војних свештеника у болницама у Ници и осталим местима. Свештеник Стеван Бојовић је решењем министра војног од 21. априла 1917. постављен за војног свештеника Тура и околине, до средине августа 1917. године боравио је у Женеви. Српских војних свештеника било је на служби у Тунису и Алжиру.

Обављање дужности војног свештеника, уз различите специфичности које та дужност има, може се анализирати у извештају о раду пуковских војних свештеника који је командант Дринског пешадијског пука III позива пуковник Матијевић 30. јануара 1918. упутио начелнику Саобраћајног одељења Врховне команде.²⁶ Извештај обухвата активности током 1917. године и јануара 1918. године. Командант је навео да пук има два свештеника, Маринка Дудића и Станоја Секулића, који су ангажовани за свештеничке обреде код свих делова овог пука, изузев у Битољу где су војници имали цркву

²⁵ Миљан Милкић, „Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918”, *Историјски записи*, 3–4 (2012), 85–97.

²⁶ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 80–82.

и посећивали богослужења тамошњег свештеника. Да би сви војници одвојених делова овог пука имали прилике да се са свештеником моле Богу, пуковник Матијевић је 27. јула 1917. одредио да један свештеник врши чинодејства у Соровићу, Баници и Сакулеву (Станоје Секулић), а други у Вертекопу, Острову и Баточину (Маринко Дудић). Командант пука није инсистирао да војни свештеници Дудић и Секулић држе проповеди након сваке службе, већ је пропустио њима да, у складу са својим афинитетима и ситуацијом, процене да ли је потребан пригодан говор. У периоду док је Штаб Дринског пешадијског пука III позива био смештен у Битољу, до 7. јуна 1917, војни свештеник Станоје Секулић обишао је делове пука размештене у Вертекопу, Баници и Сакулеву једанпут у другој половини месеца априла. Током осталих недељних и празничних дана, према распореду који је договорен са локалним свештеницима, вршио је богослужења у битољској цркви, којима су присуствовали и војници Дринског пешадијског пука III позива. Након преласка пуковског штаба из Битоља у Соровић, војни свештеник Секулић је до октобра, сваке треће–четврте недеље или празником, обављао чинодејства код војника у Соровићу, Баници и Сакулеву, а затим је према усменом наређењу команданта почео да јединице обилази једанпут месечно. Током наведеног периода, у Сакулево, Баницу одлазио је по седам пута, док је у Соровићу празничним данима вршио богослужења у Руско-српској болничкој цркви, према договору са болничким свештеником. У Сакулеву и Баници литургију је служио најпре у локалним црквама, које су биле удаљене од војничких логора и војници нису имали довољно времена да их посећују. Због тога је и у једном и у другом месту почео да чинодејства обавља у логору, у присуству официра и војника који нису заузети послом. У логору је обављао сечење славских колача, водоосвећења и молебствија, док је литургију наставио да служи у цркви, јер у логору није било услова. Када је завршена изградња земуница, војни свештеник Секулић извршио је водоосвећење и њихово кропљење, по обичају освећивања водике у домовима. У својим проповедима говорио је о стрпљењу (уз навођење примера из живота Исуса Христа и његове стрпљивости), о нади (објашњавао да је нада један од најјачих човекових покретача за активнији рад на одржању живота и тежњи за напретком), о дужности млађих према старијима, према себи сами-

ма и према свакоме уопште, о дужности и пожртвовању војника за своју отаџбину, који то преносе на своју породицу.

Други војни свештеник Дринског пешадијског пука III позива Маринко Дудић је до наредбе од 27. јула 1917. шест пута вршио богослужења у Вертекопу у логору 1. батаљона. Проповеди није говорио. Од краја јула 1917. до краја јануара 1918. године вршио је богослужења и говорио проповеди: у Вертекопу је служио седам пута, проповеди није говорио; у Острову, код војника 3. чете 1. батаљона, служио је шест пута и одржао две проповеди; у Баточину, у 2. чети 3. батаљона, богослужења је извршио шест пута и два пута говорио проповеди. У својим проповедима говорио је о празницима (Ваведенју и Божићу) у контексту ратних прилика у којима се српска војска налазила. На крају свог извештаја командант Дринског пешадијског пука III позива закључује да су оба свештеника ревностно вршила дужности и да је корист од ових богослужења била велика, „јер су војници овога пука као старији људи побожнији и богослужења на њих су добро утицала”.

Војни свештеници су током рата добили и нове задатке. Њихова најважнија улога била је да у сваком тренутку буду духовници који ће својим молитвама и кроз моралне поуке допринети јачању борбеног морала српске војске. Часови веронауке одржавани су у складу са ратним приликама. Према распореду рада 20. пешадијског пука од 29. јула до 13. августа 1915. сваки батаљон у пуку имао је, поред других часова, и по три часа веронауке.²⁷ Током овог периода војници су на Светог Илију, 2. августа, као и недељом поподне, имали одмор, док је субота била резервисана за прање рубља (пре подне) и чишћење одеће и оружја (поподне). Наређењем начелника Штаба Врховне команде од 16. марта 1916. прописан је *План и програм за извођење наставе у пешадији*.²⁸ Задатак наставе био је да се у року од два месеца формирају добри и употребљиви борци. Обука се изводила у четној школи, која је обухватала регрутну и четну обуку. Наређењем је прецизирано да се на регрутну обуку употреби до 45 дана, а остало време да се искористи за четну обуку. У вези са

²⁷ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 204–207.

²⁸ Исто.

веронауком и моралном обуком одређено је да служба Божија треба да се обавља редовно, да буде што краћа, али да војни свештеници држе поучне и патриотске говоре с циљем „подизања морала и учвршћивања вере у Бога и крајњи исход наше праведне ствари”. На основу овог наређења војни свештеник Светозар Ивошевић је на Крфу током последње недеље пред Васкрс (Велика недеља), од 17. до 21. априла 1916, држао предавања у батаљонима 12. пешадијског пука „ради утехе и дизања морала код војске”.²⁹ Свештеник Ивошевић је часове веронауке наставио да држи и након што је његов пук 14. маја 1916. дислоциран у логор у Лутри на Халкидикију. Према оцени команданта 2. пешадијске бригаде Дунавске дивизије, свештеник 18. пешадијског пука Христивоје Јовановић се након доласка на Крф „нарочито ангажовао да богослужењима и патриотским говорима ојача што више морал код војника”.³⁰

Командант Коњичке дивизије пуковник Бранко Јовановић наредио је 21. августа 1916. командантима свих јединица које улазе у састав Коњичке дивизије да, користећи се дотадашњим ратним искуством, од 25. августа почну обуку с циљем стручне и моралне припреме свих јединица за предстојеће операције.³¹ Циљ обуке био је да се заборављено обнови и учврсти дисциплина, да се развије што јачи офанзивни дух трупа и њихова истрајност и упорност у нападним и одбрамбеним радњама. Поред стројеве и стрељачке обуке, план обуке обухватао је и морално васпитање војника. У наређењу је прецизирано да програм наставе за потребе моралног васпитања војника припремају и држе два пута недељно по пуковима и осталим командама пуковски војни свештеници по узајамно састављеном програму. Ради јачања борбеног морала, код српских војника била је присутна верска литература. Митрополит Димитрије је 1916. саставио „Молитву за победу нашега оружја”, а у априлу исте године *Српске новине* на Крфу објавиле су „Молитву српских ратника”. Војним свештеницима је 12. маја 1916. достављено 330 комада молитви ради читања за победу српског и савезничког оружја.

²⁹ Дневник војног свештеника Светозара Ивошевића.

³⁰ Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 205.

³¹ Исто, 205–207.

На основу молбе министра просвете и црквених послова, министар војни предложио је 3. децембра 1918. начелнику Штаба Врховне команде да објави наређење којим би сви свештеници у оперативној војсци и позадини били ослобођени војне дужности и упућени у своје парохије.³² Начелник Штаба Врховне команде је 6. децембра 1918. донео наређење о ослобађању од дужности свих свештеника у оперативним јединицама. Наређење о отпуштању војних свештеника и њиховом враћању на редовне парохијске дужности донео је министар војни 24. децембра 1918. године.³³ Средином јануара 1919. године у јединицама су формираны спискови оних свештеника који су ослобођени војне дужности и враћени у своје парохије. Демобилизација свештеника није се одвијала очекиваном динамиком и није било могуће да сви буду истовремено разрешени војне дужности. Због потребе службе, средином јануара 1919. и даље је било војних свештеника у Солуну, на Крфу, као и војних свештеника на дужностима у Француској, али је планирано да и они буду ослобођени.³⁴ Демобилизација војних свештеника трајала је све до марта 1919. године.

* *

*

Верска служба у српској војсци у Првом светском рату била је организована тако да омогући остваривање верских права припадника српске војске. Она је представљала наставак организовања верске службе у српској војсци која је институционално почела 1839. године. На основу дотадашњих искустава и формације војске, на челу верске службе био је референт за вероисповедне послове у Министарству војном. У складу са војном хијерархијом, преко линије командовања сви нивои имали су своју улогу приликом регулисања питања која су била у вези са верском службом. Традиција верских заједница у српској војсци од 1839. до 1918. године испољавала се највише кроз делатност војних свештеника који су били посредници између припадника верских заједница у војсци, са једне

³² Миљан Милкић, *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2016), 69–70.

³³ Архив Српске православне цркве, фасцикла 1919, ФЂОБр. 29436.

³⁴ Архив Српске православне цркве, фасцикла 1919, АЕБр. 99.

стране, и војних власти, са друге стране. Војни свештеници имали су значајну улогу у свим ратовима у којима је учествовала српска војска. Старање о литургијском животу припадника српске војске, рад у српским и савезничким војним болницама, служење опела и парастоса, чинодејствовање приликом државних и верских празника, биле су основне дужности војних свештеника. Због временског трајања рата, као и чињенице да је српска војска велики део времена провела ван граница Србије, улога војних свештеника имала је још већи значај у Првом светском рату. Било да су се налазили у борбеним јединицама или у позадини, војни свештеници имали су важну улогу у јачању борбеног морала војника. Својим ангажовањем знатно су допринели очувању традиционалних националних и верских вредности и очували висок морал војника у најтежим ратним приликама.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Историјски архив у Крагујевцу, *Дневник војног свештеника Светозара Ивошевића*.

Архив Српске православне цркве, фасцикла 1919.

Објављени извори

Правила службе, I део, Београд 1913

Монографије

Милкић, Миљан. *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*. Београд: Медија центар „Одбрана“, 2016.

Радић, Радмила. *Војислав Јанић (1890–1944) – свештеник и политичар: поглед кроз аналитички прозор*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2018.

Чланци

Milkić, Miljan. „From Ottoman Vassals to Serbian Soldiers: Muslim Population in Serbian Army 1914–1915”. In: *The Great War in 1915*. Dalibor Denda, Mario Christian Ortner, Eds, 315–324. Belgrade: Heeresgeschichtliches Museum/Militärhistorisches Institut, Strategic Research Institute, 2017.

Милкић, Миљан. „Стварање мултиконфесионалне војске. Добровољци римокатолици и протестанти у српској војсци на Солунском фронту”. У: *Добровољци у Великом рату 1914–1918*, уредници Срђан Рудић, Далибор Денда, Ђорђе Ђурић, 193–209. Београд: Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Матица српска, 2018.

Милкић, Миљан. „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије”. *Војноисторијски гласник*, бр. 1–2 (2007), 7–20.

Милкић, Миљан. „Социјални статус војних свештеника српске војске 1839–1918”. *Историјски часопис*, књ. LXVI (2017), 321–340.

Милкић, Миљан. „Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије”. *Војноисторијски гласник*, бр. 1–2 (2007), 7–20.

Милкић, Миљан. „Ратни пут војног свештеника. Светозар Ивошевић у Првом светском рату”. *Мешовита грађа*, књ. XXXVIII (2017), 129–151.

Милкић, Миљан, „Свештеници у војним и дипломатским мисијама српске владе 1915–1918”. *Историјски записи*, 3–4 (2012), 85–97.

Colonel **Dr. Miljan Milkić**, Senior Research Fellow
Strategic Research Institute

SERBIAN ARMY MILITARY CHAPLAINS DURING THE GREAT WAR, 1914–1918 (Summary)

The religious service in the Serbian Army during the First World War was organized to facilitate the exercise of religious rights for the Serbian Army members. It was the continuation of organizing religious services in the Serbian Army, which has institutionally started in 1839. Solutions adopted by the Serbian state and military authorities for regulating the rights of religious minorities in the Principality and Kingdom of Serbia provided unrestricted living and meeting the needs of members of all religious groups. Serbian Army chaplains were commissioned officers in military units and in the hospitals. Chaplains minister to soldiers in spiritual support and they have an important role in moral guidance through formal teaching, counsel, and personal example. During the First World War, in the period from 28 July 1914 to 11 November 1918, the Serbian Army had 205 Orthodox parish priests, 24 hieromonks, two deacons with the rank of hierodeacon, two imams and a rabbi, which makes a total of 234 chaplains. The religious needs of soldiers in the Serbian Army were regulated through different segments of everyday life in the barracks and the military camp. Regulation of the religious needs of members of the Serbian Army of different confessions was aimed at strengthening the combat morale and creating the modern Serbian Army. With the arrival of a large number of volunteers on the Thessalonica front, the Serbian Army was increasingly becoming multinational and multiconfessional. There were more and more volunteers from Roman Catholic, Muslim, Protestant and Jewish faiths, who mostly declared themselves as Yugoslavs. Although until the end of the First World War, the Serbian military authorities did not have their military priests, their efforts to regulate the religious needs of soldiers of the Roman Catholic and Protestant faith represented an important basis for their in-

224

stitutional regulation in the Kingdom of Yugoslavia. The initiative for the release of all the chaplains from the Army was launched in November 1918. The reason for this was first of all because during the First World War many parishes remained without priests. A large number of priests died or were killed. On 6 December 1918, the Chief of Staff of the Supreme Command proclaimed an order to release from the duties all chaplains in military units. Since the demobilization of the chaplains did not take place with the expected dynamics, intensive correspondence between the Metropolitan of the Serbian Church and the Army Minister took place during January, February and March 1919.

KEY WORDS: *Serbian Army, military chaplain, religious service, the First World War, Thessaloniki Front.*